

odnos ritualnog i retoričkog (jezičkog) u djelima kenne-tha burke

dunja tihomirović

U ovom stoljeću u teorijama čovjeka i njegova ponašanja prevladava mišljenje i uvjerenje da čovjek posjeduje urođenu sposobnost simbolizacije i ona ga čini različitim od životinja i ostalih oblika života. Suzanne Langer je jedan od takvih filozofa i razvija čitavu teoriju simbolizacije. U svojoj knjizi *Filosofija u novome ključu* ona pokršava analizirati i znanost i umjetnost kao manifestacije osnovnog sistema simbolizacije, te čovjekove sposobnosti iz koje priznaju svi ostali oblici njegova ponašanja.¹

Osnovna teza Kennetha Burkea je da je čovjek životinja koja se služi simboliima i svi njegovi principi jezikla, retoričke, poetike i dijalektike zasnovani su i smješteni u okvir teorije o simboličkoj akciji.² Burke naglašava zajedničke crte ovih disciplina i njihovu tovinston jedne o drugoj, time da se, na primjer polje jezičkog proširuje na polje poetskog, a sve skupa je uvijek zasnovano na teoriji simboličke akcije. Time se mnogo proširilo i polje retoričkog, tako da se retorika bavil vrlo širokim područjem tema, od neformalnih razgovora, preko mimike, rituala, institucijskih simbola, simbola kultura itd. Drugim riječima, svi me što je jezičko u najširem smislu te nji.

Ovdje ćemo ispitati odnos ritualnog i retoričkog (jezičkog) kako ga vidi Kenneth Burke u svojim najvažnijim djelima.³

U antropologiji Bronisław Malinowski zastupa filosofski stav da je čovjeku urođen simbolički način poimanja stvarnosti. Njegova ispitivanja Trobrijanaca dovela su ga do dubokog uvjerenja da jezik nije sredstvo kojim se prvenstveno prenose misli. On ovakav pristup jeziku kritizira i tvrdi da je rezultat odavanja jezika iz stvarnog konteksta, tj. situacije, ponajviše životne. Iz perspektive živog, govornog jezika situacije on zaključuje da je jezik prvenstveno način akcije (*mode of action*). Na jednom mestu kaže:

...jezik u svojoj izvornoj funkciji i prvoj formi osnovno je pragmatičkog karaktera: on je način ponašanja, međustavni element skladne ljudske akcije. Suprotno tome, smatra ga sredstvom otjelovljenja ili eksprezije misli znatično jednostrani pristup prema ovoj derivativnoj i specijaliziranoj funkciji.⁴

U ovom istom članku Malinowski razvija teoriju jezika kao akcije u išoš proširenju teoriju jezika. On smatra da postoje tri osnovne upotrebe jezika: aktivna, narrativna i ritualna, a sva su tri na svoj način vrste akcije a ne refleksije.

I Burke vidi jezik prvenstveno kao akciju, li to svjesnu akciju koja je u suprotnosti s bilo kojom mehaničkom akcijom kretanja. Akcija je rezultat svjesnog izbora, a on je omogućen čovjekovom sposobnošću apstrakcije, tj. upotrebe simbola. Ljudska bitica reagiraju aktivno suprotstvno nekoj automatskoj, mehaničkoj reakciji koju nalazimo u životinja koje nemaju sposobnost simboličke konceptualizacije.

Vraćajući se na temu ritualnog i rituala, Suzanne Langer je, nanočito u svojoj teoriji o postanku jezika, naglašavala ulogu rituala kao najvažnijeg dijela teorije simbolizacije. Ona smatra da je jezik prožet ritualom, on je prvočina osnova transformacije umjetstva, motiviran je ljudskom potrebotom da naznači svoju orijentaciju i konceptualizaciju života. Time ritual ima svoj smisao i svoju svrhu.

I Kenneth Burke u svojim djelima sugerira da je ritual jedna od glavnih funkcija jezika i da se on malazi u korijenu ljudskih simboličkih procesa. On kaže:

»Vjerujem da su sljedeće stvari kao što su 'simboli autonoma,' 'identifikacija,' 'prihvatanje i odbijanje,' 'rituali puni filaksije i ponovnog rođenja,' ... u samoj osnovi estetske i moralističke strategije. Moramo ih proučavati u simboličkoj igri u umjetnosti, jer vjerujemo da umjetnost ukazuje na osnovne procese svačeve životne akcije.⁵

Estetske strategije su one strategije koje se odnose na metode rituala kojima se pojedinac služi kako bi ceremonijalizirao neku ideju, a moralističke strategije su one koje se odnose na metode koje su povezane s osjećajem krivnje u čovjeku, do kojeg dolazi pri konfliktu motiva u postojecem redu stvari. Ritual kao estetski motiv upotrebjava se simbolički i ceremonijalno, tako da »filksira« ideju ili dogadaj. Ritual vjenčanja, na primjer, uspostavlja novo stanje vjenčanog para. Ritual kao moralistički aspekt govori o osjećanju krivnje ili izvjesnog nespokoja. U slučaju primjera vjenčavanja on ga moralistički opravdava. U Burkea nalazimo razne određene funkcije rituala koje ćemo ovdje obrazložiti.

1. *Ritual kao sredstvo simboličkog fiksiranja.* Svi ljudi se služe ovim sredstvom kako bi ritualno učvrstili vjerovanja koja su njima važna. U domenu umjetnosti ovakva vrsta ritualizacije najbolje se vidi (i stoga je za Burkea najvažnija) u književnosti, gdje se izvjesno vjerovanje ili činjenica simbolički prenosi i transformira, i tako se povezuje s listom životnim vjerovanjem ili činjenicom koji se smatraju važnim ili svetim. Ovakve simboličke transformacije vrlo su važne, jer one služe kao paradigma za sve ostale simboličke transformacije. Umjetnik je čovjek koji se bavi onim što je blisko drugim ljudima, ali u svojoj sposobnosti simboličke transformacije on se razlikuje od drugih ljudi. On je uspiješniji u izraženju svojih ciljeva i postizavanju tih ciljeva. Stoga je umjetnička ritualizacija, nanočito u književnosti, osnova za sve ostale načine simboličkog fiksiranja u svakodnevnom ljudskom životu. Ritualizacija je način preobrazavanja i konvertiranja stvarnosti u simboličko umjetstvo. Strategije simboličkog fiksiranja su razne i nabrojiti ćemo ih nekoliko. Burke pridaje posebnu pažnju strategijama poetskog simbolizma, nanočito u knjizi *Counter-Statement*, gdje nalazimo dugu diskusiju o ritualnom, prvenstveno s namjerom da se napravi razlika između naučne formulacije umjetstva (revelation) i poetske (ritual). Tu se ispodnje i prva strategija simboličkog fiksiranja, a to je *vjerovanje* kojim se manipulira. Slušaoci ili publika imaju svoja vjerovanja kojima se može manipulirati kako bi se postigao željeni utisak ili cilj. Na primjer, u diskusiji oko progresa i uništavanja okoline možemo se služiti široko prihvaćenim vjerovanjem da je prirodna ljepota nešto dobro i da je treba univestavati. Dalje, autor se može služiti i drugim ideološkim vjerovanjima publike kao što su: pozitivno je biti hrabar, efikasan, lijep itd. I u području umjetnosti, umjetnik se služi stvarnim vjerovanjima svoje publike koja ih je prihvatala. Druga strategija simboličkog fiksiranja je *simbolički i formalni intenzitet*. Do prvog dolazi kad se umjetnik služi predmetom kojim je (u okviru književnosti) čitaocu blizak i van okvira umjetnosti.⁶ Autitor se može koristiti čitaocem određenim, uvjerenjima i vjerovanjima kako bi predviđio njegovu reakciju. Formalni intenzitet je, uz to, način umutrašnje organizacije djela, isto s namjerom da se predviđi reakcija publike i čitalaca. Ove dvije vrste intenziteta misu nikada odvojene. Slijedeća strategija je *elokvencija*, a ona je definirana kao »frekvencnost simboličkih i formalnih efekata.« Ona je više nego sveukupnost simboličkog i formalnog intenziteta, jer ona je više od sume svojih dijelova. *Nacin i stil* su metode ponavljanja formalnog i simboličkog intenziteta. Način je »veće ograničavanja formalnih sredstava i simboličkih širenja, a stil posjeduje širi obim formulacija i slika.«⁷ Način je uži pojam od stila. Peta strategija je *kategorička uvjerenljivost* književnosti, a zasniva se na »primarnom cilju elokvencije da pretopi život u najbolje mogući verbalni (jezički) ekvivalent.«⁸ I zahtijeva da je ova jezička ekspresija kategorički uvjerenljiva i pričavčna ljudima. To za Burkea znači da će čovjek reagirati i prihvatići lingvistički oblik, jer je čovjek u svojoj suštini lingvističko biće. Ako neko djelo posjeduje simbolički i formalni intenzitet i manifestira se takvim kroz način i stil, onda će on biti i kategorički uvjerenljiv i prihvatinjiv. Slijedeća strategija je pitanje *estetske istine* u kojoj se ova definira kao suprotnost znanstvenoj istini. To je razlika koja je već spominjana između naučne formulacije umjetstva (revelation) i poetske formulacije istine (ritual). Kad jednom umjetnik ritualizira svoje otkriće, njegove misli postaju simboličke i metaforičke istine koje mogu biti i neznamstvene i nestvarne, jer su one postale dramatički elementi u procesu simboličkog fiksiranja. One stvaraju estetsku istinu. Posljednja strategija je *elokvencija i tradicionalno ceremonijalno*, gdje se zastupa mišljenje da elokvencijalno treba da je savremeno radije nego tradicionalno. Umjetnik treba da svoju elokvenciju zasniva na ceremonijalnim situacijama iz samog života, i treba da izbjegava zastarjele, tradicionalne situacije. Umjetnik treba da se bavi onim što je životno i što bliže sadašnjosti.

Sve nabrojene strategije, koje se prvenstveno odnose na ritualiziranje u umjetnosti, potpuno odgovaraju i ritualističkom fiksiranju vjerovanja svakodnevnog života. U ritualu vjenčanja, na primjer, nalazimo aplicirane sve spomenute principi simboličkog fiksiranja. Vjenčanje je ritual koji se izvodi da bi se

ovjekovječio jedan dogadaj. Svaku od ispomenutih strategija navest ćemo onako kako je viđena u ceremoniji vjenčanja. Vjenčanje se manifestira kao vjera u monogamiju, simbolički i formalni intenzitet u ceremoniji razmjene prstenja, tradicionalnoj upotrebi vijeća, dok se formalni sastojci u cijelom formalnom procesu fiksnog ceremonijala. Elokvenca je zbir svog simboličkog i formalnog intenziteta. Način i stil su metode ponavljanja kako bi se stvorilo mnoštvo simboličkog i formalnog intenziteta. Način vidimo u direktnom ponavljanju teme, kao u mješavini kojima supružnici običavaju jedan drugome vjenčnost. Stil u primjeru uobičajenog uzimanja muževljiveg prezimena. Kategorička uvjerenjivost, u konkretnom slučaju, je veličina simboličkog i formalnog intenziteta manifestiranog kao način i stil koji su kategorički uvjerenjivi i prihvativi onima koji u ritualu sudjeluju. Estetska istina vjenčanja je romantiziranje ovakvog jedinstva, tako da se zanemaruju njegove konkretnе i praktične interpretacije. Elokvenca i tradicionalno ceremonijalno lijepo se vidi na primjerima gdje je ceremonijalno vjenčanje posavremenjen, na primer akto mladenci nisu strogo tradicionalno odjeveni, ili, još više, ako oni sami izvode ceremonijalno vjenčanje, tj. paradoksalno sami sebe vjenčaju. To bi bio jedan od primjera primjene ritualizacije iz svakodnevnog života, međutim, treba imati na pameti da je za Burkea umjetnička ritualizacija paradigma svake druge ritualizacije, jer je umjetničko djelo model ljudskog života. Principi umjetničke ritualizacije daju značenje i svakom drugom ritualu. To su oblici od kojih je sastavljen svaki ritual.

2. *Ritual kao sredstvo purifikacije (očišćenja)*. Ritual kao sredstvo simboličkog fiksiranja pokušava odgovoriti na pitanje kako se ritualizira neki dogadaj, a ritual kao sredstvo purifikacije ima moralističku funkciju i pokušava odgovoriti zašto se izvjesni dogadaj ritualizirao. On je poput neke moralističke strategije. Ovakav ritual je odgovor na osjećaj krivnje počinjen prema izvjesnoj simboličkoj akciji. Crkva se naročito služi ovim ritualom. Onaj koji se osjeća grešnikom na ovaj način ima sredstva kojima se služi da bi se od grijeha očistio ili oslobođio. Kazna je konkretno sredstvo ritualne purifikacije. Ona je uslovljena time što je došlo do razdora između onoga što se simbolički zahtijeva i situacija koja je uspostavljena, a nije u skladu s nazorima simboličkog shvatanja i traženja.

3. *Ritual kao sredstvo društvene kontrole*. To je želja za održavanjem *status quo* stanja postojećeg društvenog reda. Uzmimo primjer nekog plemenskog rituala kao primjer određenog ponašanja koji je odraz društvene stvarnosti. Neki oblici lova koji se povezuju s uspjehom formalno se primjenjuju i na ritual vjenčanja. Ovakva potvrda služi i učvršćivanju i proširivanju postojećeg reda ceremonijala lova. Time ritual održava red, a isto tako ga i opravdava. Ritual simbolički fiksira stvari i situaciju i stavlja je na svoje određeno mjesto. On uspostavlja jedan mitski odnos između čina i cilja koji se želi postići. Ritual često ispunjava prazninu koju racionalno objašnjenje ne može popuniti, jer nije adekvatno ili je toliko indirektno da ga nije moguće sagledati.

4. *Ritual kao sredstvo društvene kohezije*. Po Burkeu, jedna od najvažnijih funkcija rituala je uspostavljanje čvrste veze koja postoji između onih koji sudjeluju u ritualu. Ritual uspostavlja ili potvrđuje zajedničko stajalište, kolektivni identitet bez kojeg ne bi bio održiv društveni red. Ritual nije nikad zasnovan na racionalnom poretku stvari, on se obično odbacuje kao »loša nauka«, ili čak i »magija«, međutim, jedno od njego vih stvarnih značenja su vrsta i način društvene kohezije. Ritual plesa s potvrđivanjem plodnosti žita apsurdan je kao nauka, međutim, on je čin zajedništva. Reaffirmacija vjenčanja je najvažnija funkcija rituala.

5. Peta funkcija rituala je *transcedentnost*. To je prihvatanje gledišta koje sadrži na izgled suprotne ideje ili principa. Burke to definira ovako:

»Poticaj prema transcedentnosti, ili simboličkom prekoračavanju i sjedinjavanju, dolazi zbog mnogih vrsta konfliktova među vrijeđnostima koje su od društvenog značaja.«⁹

Sama verbalizacija nije dovoljna da bi označila promjenu identiteta koja je potrebna za transcedentnost. Neophodan je i ritual, ceremonija koja će pridati novo značenje novoj identificaciji, pošto verbalizacija nije dovoljno jaka da to postigne. Ritual je ovde metoda kojom se simbolički učvršćuje novi identitet. To je poput »rituala ponovnog rađanja« o kojem se kaže sljedeće:

»... čovjek treba da se ponovo rodi kako bi mogao stvoriti istvarno drugarstvo sa ženom pri vjenčanju — a ako se ova veza prekine, on se mora »ponovo roditi« kako bi se mogao prilagoditi novom identitetu. Stoga i u stabilnim strukturama problemi ponovnog rođenja (dramatske promjene identiteta) vitaliziraju simboličke strukture umjetnosti.«¹⁰

Ritualna transcedentnost, dakle, postoji i na individualnom i na društvenom nivou, međutim, ona dobija svoje najvažnije značenje kao umjetnička transcedentnost. Za Burkea je svakو umjetničko djelo »ritual smrti i ponovnog rođenja«, gdje umjetnik prevlada svoj prijašnji identitet. A umjetnik je onaj koji reflektira simboličke paterne svojega društva i njegov rad postaje univerzalan ako mu publika ili čitaoci dijele iste konflikte.

Govoreći o umjetničkoj transcedentnosti, Burke ukazuje na prirodu promjena identiteta:

»Pošto do transcedentnosti konflikt dolazi samo simboličkim sjedinjavanjem, stvarni konflikti mogu li dalje ostati. U metatranscedentnim momenatima može se ponovo osjetiti njihov pritisak. Stoga pjesnik može tražiti ponavljanje rituala purifikacije...«¹¹

Ponavljanje rituala javlja se i izvan umjetnosti. Na primjer rođendani, godišnjice, svetkovine, sve su to momenti ponavljanja rituala, s tim da se ponovi i ponovo utvrdi identitet koji je jednom bio uspostavljen.

Poslednja funkcija *rituala je nagovaranja autoriteta*. Ovo se ne spominje često, ali se ipak ne može ispuštiti. Svi koji vjeruju u ritual automatski ga povezuju s uspjehom, oni vjeruju u željeni ishod. Ako ritual ne uspije, to ne znači i ne potvrđuje neuspješnost rituala. U takvum slučajevima uvijek se smatra da su se pojavili neki kontrarituali ili »nečiste sile« koje su onemogućile ritual i poništile njegovu snagu. I stoga oni koji vode ritual dobijaju na autoritetu time što se vjeruje u uspjeh rituala, pa stoga i u njihov neminovni uspjeh. One osobe koje imaju najvažniju ulogu unutar ceremonije rituala imaju i najviše autoriteta i snage koja je povezane s određenim ritualom.

Možemo, dakle, sumirati da je ritual prvenstveno strategija za estetsko simboličko fiksiranje i moralističko ujednačavanje. Postoji šest funkcionalnih kategorija rituala: 1. ritual kao sredstvo simboličkog fiksiranja, gdje ritual ceremonijalizira ideju ili dogadaj i tako ga fiksira; 2. ritual kao sredstvo purifikacije, gdje se poništavaju simbolički prestupi i sudionici doživljavaju očišćenje; 3. kao društvena kontrola, ritual odražava postojeći društveni red i tako ga i dalje održava; 4. ritualom kao sredstvom društvene kohezije postiže se zajedništvo među onima koji u ritualu sudjeluju; 5. u svojoj funkciji transcedentnosti, ritual ukazuje na promjene identiteta sudionika, kao i na postizanje tih promjena; 6. ritual je, isto tako, magovor autoriteta za one koji izvode i imaju važne funkcije unutar ceremonije rituala. Ritual posjeduje bilo koju ili sve od ovih navedenih funkcija.

Ritual je sredstvo ekspresije i nagovaranja. Ritual povećava kooperaciju, učvršćuje društvene vrijednosti, simbolički fiksira dogadaje i ideje. Ovakve kvalitete automatski stavljuju ritual u retorički potencijalno i na neki način (kojim ćemo se pozabaviti) sve ritualno je retoričko, tj. jezičko u najširem smislu nijeći, a i sve retoričko nosi elemente ritualnog. Međutim, to ne znači da stu ritual i retorika jedno te isto. Ritual ima specijalnu ograničenja ili karakteristike, što ga čine drugačijim od retorike. Ritual odgovara širokoj definiciji retorike kao ljudskom činu, procesu ili produktu koji formulira ili modificira percepciju, stavove ili ponašanja. Funkcije rituala koje smiju privjezati bilojili ukazuju na potencijal rituala da ispunji retoričke funkcije formuliranja i modificiranja percepcije, stava ili ponašanja.

Burke specifično definira retoriku kao:

»... upotrebu jezika kao simboličkog sredstva koje stvara kooperaciju među bićima koja po svojoj prirodi reagiraju na simbole.«¹²

Uporedjujući Burkeovu definiciju retorike s ritualom, možemo se pitati o vezi između jezika i rituala. Ako ne uoptrebjavamo termin ritual kad opisujemo izvjesna psihološka stanja, iako prihvativimo da su i drugi fenomeni osim riječi sastavni dio jezika, onda ritual odgovara definiciji jezika. Ritual je konvezionalni sistem pomaćanja koji ima utjecaja na ponašanje ljudi. Burkeova daljnja definicija retorike »kao simboličkog sredstva koje stvara kooperaciju među bićima koja po svojoj prirodi reagiraju na simbole«, isključuje neke vrste rituala iz djelokrug-a retorike, i to one vrste koje i želimo odvojiti od prave svrhe rituala. Ovim se riječima stvara distinkcija između magičnih i retoričkih rituala. Ritual uvijek djeluje u području simboličkih odnosa, a ne u području prirodnog i materijalnog. Ritual se služi simboličkim sredstvima da bi imao utjecaja na simboličku stvarnost. Kad ritual pokušava pomoći simboličkim sredstvima utjecati na stvari koje su imuće na simboličke reakcije, onda to više nije retorički čin, tj. retorički ritual, već to spada u područje magije. Magični rituali su upravljeni u krivom pravcu, jer se oni služe simbolima koji traže akciju onih koji se sami ne služe simbolima i stoga ne reagiraju na simboličku komunikaciju. Retorički rituali pravilno usmjeruju simboličke strategije onima koji komuniciraju simbolima, tj. ljudima. Naravno, ova disinkacija nije uvijek u potpunosti tačna, jer se događa da retorički efekti imaju primjese magije, kao što su npr. invokacije božanstava u mnogim sekularnim ceremonijama. I magički rituali isto tako imaju simboličkih primjesa i stoga retoričkih efekata, iako takvi mogu se i proučavati.

Postoje izvjesne kvalitete rituala koje ga čini različitim od retorike kako je definira Burke. One ograničavaju ritual, ali mu isto tako pojačavaju efektivnost i mogućnost upotrebe. Ritual prvenstveno mnogo ovisi o *formi*. Formalna sredstva služe kao prototip svakog rituala. Burke kaže slijedeće:

»Forma koja stvara i zadovoljava potrebe je „točna“ u onim slučajevima kad stvarno zadovolji potrebe koje je stvorila. Utjecaj forme u tom slučaju je jasan: forma jest utjecaj.«¹³

Ritual stvara ono što možemo nazvati formalnom potrebom koja se zadovoljava efektivnim izvođenjem rituala. Primjeni ne moraju biti iz literature, već iz života. Ako uzmemo ritual vjenčanja, vidimo da se traži konzistentnost u izvođenju rituala i ritual zadovoljava potrebu izvođenjem formalnih procedura. Dokaz tome može biti negativne prirode, tj. kad vidimo negativnu

reakciju na ritual koji se nije poštovao, u ovom slučaju npr. ako je mlada lobućena u crno, iliako ikonvencionalne forme izražavanja nisu poštivane. Očekivanja su iznevjerena, jer formalne potrebe nisu zadovoljene.

Ritual je savršeno izražen u formi. Sušaoci će se često složiti sa sadržajem, jer se slažu s oblikom kako je prenesen. Tako ritual stvara formalne potrebe i ispunjava ih. Ritual krštenja, za onoga koji vjeruje, uvijek čisti dušu od grijeha, ako je ritualno pravilno izveden. Nevjernik će profitirati na isti način, kao i vjernik, ako se provodi ista formula. Ritual stvara i ispunjava formalne potrebe automatski i stoga odgovara svima koji u njemu učestvuju. Sve što je potrebno jest vjera u moć rituala da izmjeni simboličku situaciju. Ritual tada postaje formula za uspješnu zaganjanju samim izvršenjem rituala.

Druga karakteristika koja dijeli ritual od konvencionalnog diskursa je činjenica da se do *nagovora dolazi automatski*. Oni koji vjeruju u autoritet ili snagu rituala nagovoreni su automatski. Suprotno tome, konvencionalni diskurs ili retorička aktivnost uvodi govornika koji stvarno ima namjeru da uputi slušaoca da razriješe neku izvjesnu situaciju ili problem. Minogi smatraju da su slušaoci sposobni i slobodni da odbiju ili da prihvate arguente, zavisno o tome da li su dokazi dovoljno razumljni i logički. U ritualnom pristupu uvijek postoji čvrsta namjera da se formalno, automatski nagovori slušalac. Govornik će se služiti riječima koje će ponavljati u određenim intervalima, i tako upotreba formalnog oblika može izazvati željeni učinak automatski, bez obzira na argumente. Ritual je tako skup simbola s tradicionalnim označkom za sve one koji u njemu učestvuju. Tradicionalno znači postojanje reagiranje na ritual. Ritual je postojana formula kojom se postiže željeni cilj, i tako o njemu na kraju možemo reći da je vrlo efektna retorička. Burke ga naziva »čisti nagovor« kao najviši hijerarhijski stepen retorike. Slučajevi nisu nikad isključivi, često ili čak uobičajeno logički argumenti potpomognuti su ritualnim pristupom i ritual samoo pridonosi formalnom procesu nagovaranja. Taj odnos se mijenja iz situacije u situaciju.

Treća karakteristika rituala je da je om *govor i čin u jednom*. Uz govorni sadržaj ritual se sastoji od tradicionalne izvedbe koja nije strogo jezička. U toj igri rituala sudjeluju svi koji su na to pristali. Sudionici rituala vjenčanja nisu samo mladenci ili svećenik, već i gosti. Svi koji prihvataju snagu rituala stvaraju i ujedno potvrđuju simbolički odnos. Riječi »Vi ste sada muž i žena« nisu argumentativne prirode. Riječi su čin. Onaj koji vjeruje sudjeluje u ritualu i tako se njegovo vjetovanje, kroz niječ i fizičko izvođenje rituala, pretvara u simboličku stvarnost. Onaj koji ne vjeruje ne sudjeluje, već samo promatra. Za njega su riječi samo mešto što treba ispitati ili o čemu treba diskutirati.

Ritual je jedinstvena simbolička akcija »sudjelovanja«. Zanimljivosti su oni koji sudjeluju, jer je ritual za njih čin akcije. Oni vjeruju u autoritet rituala i snagu da izmjeni situaciju. Oni i sudjeluju tako da se vladaju kao da je ritual stvarnost i kao takvu je i stvaraju. Oni, također, sudjeluju poznavajući formu (rijeci koje se ponavljaju, pokreti, itd.). Oni koji vjeruju smatraju da se o ritualu ne može diskutirati ništa ga se može preispitivati.

Snaga rituala, kao njegova četvrtka karakteristika, potječe od tradicionalnih autoriteta, voda poput vladara, sudsaca ili koje druge figure koja je centralna za izvođenje rituala. U neku ruku ritual je rezultat retorike iz prošlosti, koja je magovorila grupu ljudi da prida određene snage djelima ili izvršiocima tih djela.

Ritual je vezan uz *uspjeh*. On je uvijek uspješan u stvarima koje su vezane simboličkim odnosom. Ritual ne može izumrijeti dok je vezan uz takvo vitalne funkcije kao što su društvena kohezija, purifikacija, simboličko fiksiranje i druge već nabrojene funkcije.

I poslednja karakteristika koja odvaja ritual od retorike je ta što se ritual zasniva na *osnovnim životnim iskustvima*. Ritual se lobično služi iskustvima, kao što su rođenje, smrt (da spomenimo najosnovnije), da bi ih simbolički fiksirao i postigao željeni simbolički učinak. Burke smatra da životna iskustva imaju inherentnu simboličku značenja koja, kad se predstave kao apstraktne odnosti, dobijaju moć nagovaranja i isto su toliko efikasna. Apstraktni cilj uklanjanja grijeha (uzmimo to kao jedan od primjera) smatra se analognog fizičkom činu čišćenja tijela. I tako se način kojim se dolazi do materijalnog cilja prenosi na simbolički načini u formi krštenja, tj. proljevanja vode na čelo.

Iz svega ovog vidimo da ritual, kao specijalizirani i uži oblik retorike, djeluje na sudionika na jedinstven način koji ne ovise o argumentativnom procesu za postizanje svojeg cilja. Ritual spašava govor i čin, on se zasniva na snazi tradicije i osoba autoriteta. Isto tako mnogo ovisi o formi, jer to je određeno ponašanje koje je povezano sa uspjehom, a zasniva se na osnovnim životnim iskustvima da bi prikazao simboličke procese. Sve ove kvalitete čine ritual vrlo efektivnim oblikom retorike.

Jasno je da svaki retorički diskurs sadrži elemente ritualnog, pa malkar u najmanjoj mjeri. U upotrebi metafore, onomatopeje, hiperbole ili sličnog, retorika se dijelom oslanja na retoričke efekte koje posjeduju ritual da bi se postigao željeni cilj. Ritual se može naći u bilo kojem jezičkom iskazu. Najvažnija karakteristika onog iskaza koji sadrži mnogo ritualnih elemenata je uzdizanje iskaza na nivo »nesvakidašnjeg« ili »sveotog«, gdje ove riječi znače sve ono što nije obično ili čak vul-

garno. U umjetničkom ritualiziranju svaki ritual simbolički fiksira neku ideju ili događaj, tj. on ga stavlja i izdvaja kao važnog. Uzdizanjem predmeta na ovaj način smanjujemo pristup argumentativnim procesima i do nagovora dolazi automatski putem, preko autoriteta kojeg sudionici već unaprijed prihvataju.

Daljnja karakteristika ritualizirane retorike je prisustvo autoritativne osobe, što je već spomenuto kao jedna od najvažnijih karakteristika samog rituala. To su osobe kojima sudionici garantiraju autoritet u interpretaciji stvarnosti. S tim uporedno ide i upotreba autoritativnih tradicionalnih metoda da bi se postigao cilj. One se mogu javiti u obliku specijalnih mjesto poput sudnice, govornice. I upotreba izraza koji podsećaju na nesvakidašnje spada u kategoriju autoritativnih tradicionalnih metoda. Na primer, spominjanje izvamredno važne ličnosti može uzvisiti retorički iskaz i tako ritualistički smanjiti potrebe za argumentativnim lobjašnjnjima. Odabranu vrijeme, pristup, i odjelo, sve to može posjedovati elemente jedinstvene ritualu.

Sve ovo nam dokazuje da su ritual i retorička vezani čvrstim vezama. Specijalna ograničenja rituala samo pojačavaju retoričke efekte. Sve nabrojane karakteristike rituala u službi su retorike, uz dodatnu karakteristiku ištičanja predmeta kao nesvakidašnjeg ili svetog.

U zaključku možemo reći da je ritual sigurno jedno područje koje treba uzeti u obzir kao potencijalni retorički elementi na koji je Kenneth Burke obratio mnogo pažnje. U njegovim radovima stalno se naglašava ekspresivna i potencijalno-retorička moć rituala, maničito kroz nabrjanje i obrazloženje njegovih šest funkcija. Upoređujući ritual s Burkeovom definicijom retorike, vidjeli smo da on spada u područje retoričkog kao tradicionalni simbolički čin kojemu pridaju simboličko značenja oni koji imaju mogućnosti da reagiraju na simbole, a to su jedino ljudi, za razliku od životinja. Burkeova definicija razgraničuje ritual od magije, pošto cilj rituala postaje promjena simboličkog stamna koje postoji u mislima studionika. Kad ritual pokusava utjecati na stvari koje ne reagiraju na simbole, kao što su npr. vrijeme ili neka druga materijalna stanja, to više nije retorički ritual već magija. To ne znači da i magijski rituali ne posjeduju simboličke efekte.

Ovih šest karakteristika koje diferenciraju ritual od retorike (forma, automatsko nagovaranje, jedinstvo govora i čina, tradicionalni autoritet, veza s uspjehom i povezanost s osnovnim životnim iskustvima) također pojačavaju retoričke efekte, i oni sačinjavaju retorične aspekte retorike. Nesvakidašnje koje ritual unosi u retoriku *a priori* automatski povećava uspjeh retoričkog iskaza.

Svaki ritual je retoričan a svaka retorička sadrži elemente rituala. Ritual je specijalizirana vrsta retorike s karakteristikama kojima ne nalazimo u retorici. I ta razlika je tomo što je najvažnije u odnosu rituala i retorike, jer se krajnji efekt postiže baš balansiranjem jedne i druge strane. Ritual ima u svakom diskursu i on postaje stalna komponenta takvog čina. Burke naglašava da je forma prototip svakog rituala, i ako su formalna sredstva toliko jake u postizanju efekta možda nas to upućuje na kompletno preispitivanje odnosa forme i sadržaja jednog izričaja. Ako je forma toliko snažan poticaj, koliko onda udjela u izričaju ima forma a koliko sadržaj? Odnos rituala i retorike upućuje nas na proučavanje odnosa forme i sadržaja, a to je pitanje koje je nezaobilazno u retorici isto kao i u lingvistici.

Bilješke:

¹ S. Langer, (u prevodu A. Spasića, 1967) *Filosofija u novom ključu* (originalno izdanje 1942), Beograd, *Prospekt*. Najkompletniju teoriju simboličke akcije razvio je Ernst Cassirer. Vidi: *The Philosophy of Symbolic Forms 1. Language 2. Mythical Thought 3. Phenomenology of Knowledge* (Yale University Press, 1955).

² O Kennetu Burku vidi moj članak *Kenneth Burke i njegova koncepcija o jeziku*, *Teka* 12, proljeće/lijeto 1976., str. 1008–1019. Knjiga Kennetha Burka *Gramatika motiva* već je nekoliko godina u pripremi Nolitove biblioteke *Savez*, Beograd.

³ Glavna Burkeova djela su (prema godinama prvog izdanja): *Counter-Statement* (1931), *Attitudes Toward History* (1937), *Permanence and Change* (1935), *The Philosophy of Literary Form* (1941), *A Grammar of Motives* (1945), *A Rhetoric of Motives* (1950), *The Rhetoric of Religion* (1961), *Language as Symbolic Action* (1966), *Dramatism and Development* (1972).

⁴ Bronislav Malinowski, *The Problem of Meaning in Primitive Languages, The Meaning of Meaning*, autori Ogden i Richards (New York: Harcourt, Brace & Co. Inc. 1927), str. 316.

⁵ Kenneth Burke, *Attitudes Toward History* (Boston: Beacon Press, 1961), str. 202.

⁶ Kenneth Burke, *Counter-Statement* (Los Altos: California, Hermes Publications, 1953), str. 165.

⁷ *Ibidem*, str. 166.

⁸ *Ibidem*, str. 164.

⁹ Kenneth Burke, *Attitudes Toward History* (1961), str. 179.

¹⁰ *Ibidem*, str. 317–318.

¹¹ *Ibidem*, str. 180.

¹² Kenneth Burke, *A Rhetoric of Motives* (Berkeley, Calif. Univ. of California Press, 1969), str. 43.

¹³ K. Burke, *Counter-Statement* (1953), str. 138.